

WITTGENSTEIN

Bert Keizer, *Ludwig Wittgenstein. Taal, de dwalende gids*. Nijmegen, SUN, 2000, 158 blz. ISBN 90 5875 0213.

"Meine Sätze erläutern dadurch, daß sie der, welcher mich versteht, am Ende als unsinnig erkennt, wenn er durch sie – auf ihnen – über sie hinausgestiegen ist. (Er muß sozusagen die Leiter wegwerfen, nachdem er auf ihr hinaufgestiegen ist.) Er muß diese Sätze überwinden, dann sieht er die Welt richtig."

Deze voorlaatste paragraaf van Wittgensteins *Tractatus* heeft mij altijd bijzonder gefascineerd, meer dan de inmiddels een eigen leven gaan leidende laatste. De zin getuigt van de tragische en paradoxale dimensie van elk metastandpunt, van elk referentieel spreken óver het referentiële spreken. Wie de *Tractatus* begrijpt, zo suggereert Wittgenstein, moet inzien dat iedere talige poging om de taal verticaal in de wereld te verankeren zélf noodgedwongen op drift zal raken. In dit besef ontbindt hij in deze voorlaatste propositie radicaal zijn eigen werk. Het meticuleus opgetrokken, rigide staketsel lost er zichzelf op op basis van zijn inhoud, wat uitmondt in het daverende zwijgen van de laatste paragraaf. Maar tegelijkertijd meent Wittgenstein iets 'erläutert' te hebben, er is sprake van een 'verstehen', van een 'zien'. In de loop, in het aflopen van deze zichzelf opheffende cirkel, voltrekt zich een verstaan. Een verstaan dat echter geen kennis meer kan heten, een verstaan waarover het kénkende spreken moet zwijgen. Het denken echter, wil van dit verstaan blijven spreken en misschien is het, zoals Heidegger suggereerde, in dit spreken niet zozeer van belang om uit, maar om op de juiste wijze in de cirkel te komen.

Mét *Ludwig Wittgenstein. Taal, de dwalende gids* heeft de Nederlandse arts, schrijver en columnist Bert Keizer een persoonlijke inleiding op het denken van Wittgenstein geschreven. Ook hij spreekt de hoop uit dat zijn boek overbodig zal blijken, maar dan niet omwille van de hierboven vermelde redenen die Wittgenstein voor ogen had: "Ik heb het echt helemaal goed gedaan als u halverwege mijn uiteenzetting zegt: nou bedankt, ik lees hem verder zelf wel." (p. 9). Keizer noemt zichzelf een liefhebber die andere potentiële liefhebbers over de drempel wil helpen. Een drempel die hij hoopt te verlagen door niet vanuit 'hogere academische sferen', maar 'vanaf de begane grond' de beginnende Wittgenstein-lezer een helpende hand te bieden. Geen interpretaties dus, maar een toegankelijke kennismaking. In een jolige en vederlichte schrijftuur baant de auteur zich in een zestal hoofdstukken een weg door het leven en werk van Wittgenstein. Drie biografische hoofdstukken (1889-1919, 1919-1944 en 1944-1951) worden telkens afgewisseld met besprekingen van een werk uit die repectieve periodes (de *Tractatus*, de *Onderzoekingen*, en *Over Zekerheid*).

Het eerste hoofdstuk schetst in zeven pagina's de meest bekende feiten uit het leven van de jonge Wittgenstein, waarbij nogal wat aandacht wordt besteed aan diens weifelende karakter en gelukkig maar weinig aan zijn mogelijke invloed op Hitler,

waarmee hij op dezelfde school zat: "een toeval waar men veel van heeft proberen te maken, maar dat, dacht ik, geheel betekenisloos is" (p. 12).

In het hoofdstuk over de *Tractatus* vertelt Keizer dat hij als 'dweperige filosofiestudent' wel eens in eerbiedige wanhoop voor het boekje neerknielde met de vraag 'heeft iemand dit ooit begrepen?', waarop zijn, blijkbaar meer nuchtere, leraar zei dat hij zich niet zo moest aanstellen. Het is er de auteur dus veel aan gelegen zo helder mogelijk te zijn, wat soms tot op zijn minst nogal boude beweringen leidt: "Wittgenstein zal aantonen dat we vaker zwetsen dan we in de gaten hebben" (p. 19). Maar tegen die tijd zullen de meeste lezers zich, indien nodig, wel al aangepast hebben aan Keizers losse schrijfstijl. De relevante thema's in het werk van Frege en Russell worden zeer summier – maar wel duidelijk – uiteengezet, en dat niet alleen om de context van de *Tractatus* te schetsen, maar ook om het verschil in denkstijl tussen Wittgenstein en deze Angelsaksische geesten weer te geven: "Frege filosofeerde niet vanuit een kosmische onrust, als ik het zo zeggen mag" (p. 25). Aan Wittgensteins existentiële gedrevenheid, die ik persoonlijk als constitutief zie voor een begrip van de filosofische betekenis van zijn werk, wordt bij Keizer (in tegenstelling tot sommige introducties die dit aspect nogal makkelijk onder het tapijt schuiven) voortdurend herinnerd. Verder gaat de auteur uitvoerig in op het probleem hoe op het meest atomaire niveau taalstukjes met wereldstukjes 'verbonden' worden. Met steeds weer nieuwe metaforen (de één al geslaagder dan de ander) probeert hij deze problematiek te evoceren, wat nogal contrasteert met de plots opduikende, en verfrissend droge, behandeling van de waarheidstafels. De structuur van de *Tractatus* wordt verder min of meer lineair gevolgd, waarbij de hoofdlijnen – want daar zal het, ook in de rest van dit boek, bij blijven – op de vooropgezette drempelverlagende wijze voldoende duidelijk worden.

In het derde hoofdstuk knoopt de auteur weer aan bij de beschrijving van Wittgensteins leven na het schrijven van de *Tractatus*, waarin nog maar eens duidelijk wordt met welk een verbluffende intensiteit deze filosoof in de wereld stond, om vervolgens in een vierde hoofdstuk bij de *Onderzoekingen* uit te komen. Hier moet elke schrijver van een inleiding wel een keuze maken uit de vele thema's die er in dit latere werk opborrelen. Waar de *Tractatus* nog een rigide gestructureerde cirkel was, plooit in de *Onderzoekingen* deze cirkel open, en transformeert zich tot een horizontaal uitstrekkend web, waarop in steeds weer nieuwe, kleine ensceneringen (Wittgenstein spreekt van 'Landschafts-kizzen') getoond wordt hoe en welke builen we oplopen wanneer het denken tegen de grenzen van de taal aanloopt. Keizer kiest, na een uiteenzetting van Wittgensteins anti-essentialistische taalopvatting, de familiegelijkenissen en 'betekenis is gebruik' (de cruciale elementen die het web samenhouden), voor een bespreking van de grammatica van het gewaarworden, voelen, denken en zien. Het 'regels-volgen' en de 'privé-taal' behandelt hij bijvoorbeeld niet. De lezer wordt de *Onderzoekingen* binnengeleid langs een evocatie van het contrast tussen Plato's essentialisme en Wittgensteins zich daartegen afzetten. Maar ook de continuïteit en discontinuïteiten met de *Tractatus* verliest Keizer niet uit het oog. Opnieuw worden aan de hand van vele metaforen en voorbeelden de kerngedachten en de gekozen themata uit de *Onderzoekingen* uiteengezet, een methode die mij hier, gezien Wittgensteins eigen rijkdom aan beelden, veeleer stoort. Het is dan ook ironisch te zien hoe Keizer zelf een

daarop toepasselijke passage citeert uit een van Wittgensteins brieven: "Ik beleef veel plezier aan mijn eigen goede vergelijkingen, moge het geen ijdel plezier zijn" (p. 79).

Het interessantste hoofdstuk uit Keizers boek vond ik het laatste, waarin hij het heeft over *Over Zekerheid*. Dit werk waarvan de laatste opmerking geschreven werd twee dagen voor de dood van de filosoof die wist dat hij ging sterven "...is niet geschreven door een man die op de drempel van de eeuwigheid werd bestormd door twijfels over al zijn zekerheden. Het toont juist aan hoe vreemd het idee van zo'n bestorming zou zijn" (p. 134). Weten en twijfelen zijn voor Wittgenstein wederzijds constitutief. Je kunt niet zinvol spreken van een weten als er geen enkele mogelijkheid is tot twijfelen, net zoals je niet zinvol kunt twijfelen buiten de context van een weten. Met Wittgenstein: "Wie aan alles zou willen twijfelen, die zou nooit aan twijfel toekomen. Het spel van twijfelen zelf gaat uit van zekerheid" en "de vragen die we stellen en onze twijfels, berusten op het feit dat we bepaalde beweringen van twijfel uitsluiten, vergelijkbaar met scharnieren waar de rest omheen draait." (pp. 140 & 141-OZ, §§ 115 & 341). Deze scharnierbeweringen (die een systeem vormen, een 'nest' van beweringen zijn) kunnen eigenlijk niet zinvol 'geweten' of 'betwijfeld' worden. Het zinvolle twijfelen is als een traject; elke twijfel leidt tot een andere, maar allemaal stoppen ze altijd érgens. Dit zijn geen absolute zekerheden, want zekerheden zijn pas zekerheden als ze zinvol kunnen worden betwijfeld. Het fundamentele, de cluster van scharnierbeweringen, berust zélf weer niet op axioma's of op logica, maar op het handelen; op het leven zélf, zoals Wittgenstein zou zeggen. Ook hier is er dus, net zoals in de *Tractatus*, een grote rol weggelegd voor wat zich toont: "Mijn leven toont dat ik weet of ik er zeker van ben dat daar een stoel staat of dat daar de deur is enzovoort. – Ik zeg bijvoorbeeld tegen mijn vriend: 'Neem die stoel daar', 'Doe die deur dicht' enzovoort, enzovoort" (p. 136-OZ, § 7). Het leven en het handelen zijn voldoende grond geworden. Met Keizer: "Wittgenstein (haalt) die Absolute Zekerheid omlaag uit die sublieme hemel van het ongenaakbare Tractatus-denken en zet het ding op aarde neer, tussen de mensen, stralenkrans af, petje op en laten we eens zien wat het eigenlijk is en kan en doet in het huishouden in plaats van in het brein van eeuwigheidszoekende denkers" (p. 134).

Over de gevolgen van deze wittgensteiniaanse visie voor de antropologie heeft Daniëlle Girardin destijds een uiterst intelligent boek geschreven dat ik hier niet onvermeld wil laten: *Kennis en handeling* (Brussel, VUB Press, 1997). Ze toont er met de latere Wittgenstein aan hoe uit het handelen 'ver-schijningswerelden' oprijzen. Grof geschetst: hoe het handelen dus kennis structureert en hoe die kennis een 'wereld' vormt. Verschillende culturen hebben verschillende handelingspatronen en leven zo in verschillende 'werelden'.

Maar terug naar Keizer, die zijn boek laat eindigen met een kort 'Ten slotte' waarin hij nog eens terugblijkt op de weg die hij met Wittgenstein aflegde. Wittgenstein lijkt in elk geval een therapeutisch effect te hebben gehad op deze Nederlandse arts, zoals mag blijken uit de volgende passage: "Wat schieten we ermee op, met die wittgensteiniaanse verheldering van ons taalgebruik? Tsja, waar wilt u, intellectueel gesproken, wonen? In de Efteling? Nou dan maar liever in Rafaels School van Athene, als ik het voor het zeggen heb. Maar, in ernst, wilt u in alle onnozelheid dingen blijven zeggen als 'ik zie je, zoniet na de voorstelling, dan toch na de dood'? Als uw antwoord is dat u geen spoor van onraad

vermoedt achter deze kosmische huiselijkheid, dan houdt het op. Er staat geen straf op deze onnozelheid. Maar in Wittgensteins denken word je daar uit geleid naar een helderheid die ontstaat doordat er zoveel van je afvalt in zijn werk." (p. 154).

Ik vraag mij af of Wittgenstein zelf wel zoveel 'verheldert'. Hij lijkt mij eerder een 'Gestaltswitch' te veroorzaken waarin weer een hele nieuwe wereld aan problemen opdoemt. Waar liggen de grenzen van een taalspel? Hoe beslis je tussen taalspelen (als je al moet beslissen); is er sprake van een lyotardiaanse onbeslisbare differentie, een habermasiaanse 'vrije' beslisbaarheid, of een rortyaanse hoop op langzame uitbreiding van de 'we-intentions'? En in hoeverre kun je de *Tractatus* zelf niet gewoon als een taalspel of een levensvorm beschouwen, en zijn de *Onderzoekingen* niet zelf weer Tractariaans (inzoverre dat ze iets menen te zeggen over de wereld)? Kun je beslissen tussen beide *Gestalten*; de 'eend' van de *Tractatus* en de 'haas' van de *Onderzoekingen*? Zoniet, wat is dan je criterium om aan het één, dan wel aan het andere *Gestalt* het predicaat 'onnozelheid' toe te kennen? De 'beginnende Wittgenstein-lezer' opzadelen met de belofte dat er veel van hem zal afvallen na lezing van diens werk lijkt mij nogal aanmatigend.

Wat het geheel van Keizers inleiding betreft ligt zijn verdienste vooral in het feit dat hij niet een zoveelste bordkartonnen Wittgenstein neerzet; dat hij dus de biografische elementen een rol laat blijven spelen in zijn uiteenzettingen van het werk. De uiteenzettingen zelf zijn echter zeer algemeen gehouden, ze oriënteren slechts globaal en geven zodoende een grofkorrelig beeld, zonder echt dieper, genuanceerder en secuurder in te zoomen, waardoor het – zoals Keizer in zijn voorwoord aankondigde – inderdaad een boek blijkt te zijn voor de werkelijk beginnende Wittgenstein-lezer, die daarbij misschien net iets te veel en te nadrukkelijk bij het handje wordt genomen.

Ik heb mij wat dat betreft echter vooral gestoord, en dat verradt uiteraard een persoonlijke gevoeligheid, aan diens stijl. In mijn voorkeur voor een meer behoedzaam denken kon ik niet zo goed overweg met Keizers ongecompliceerde vrolijkheid. De tekst wordt doorspekt met grappen en rechtstreekse verwijzingen naar de lezer. Om het verschil uit te leggen tussen contingente en noodzakelijke waarheden bijvoorbeeld schrijft Keizer het volgende: *"Alle andere beweringen zijn misschien waar, misschien onwaar, dat maken de feiten uit. Maar er schuilt niets onafwendbaars of noodzakelijks in hun waarheid. Het had ook anders kunnen zijn. Proust had ook niets kunnen schrijven. U had een ander kunnen trouwen. Nou ja, u misschien niet, maar uw man dan toch wel. U bent helemaal niet getrouwd? Dan botst hier een feit op een bewering en hebben we er weer een onwaarheid bij: 'Mevrouw Wagenaar had ook een ander kunnen trouwen.' Ik zal het nooit meer zeggen. Maar u begrijpt hoe het werkt."* (p. 50), om dan een pagina later de onvermijdelijke mop te maken van de solipsist, die op een congres voor solipsisten helemaal alleen was. Zo gaat het 155 pagina's door, waarbij het probleem zich stelt of Keizers vormelijke rechttoe rechtaan-aanpak niet in de weg komt te staan van een inhoudelijk genuanceerder beeld op Wittgenstein. Even drempelverlagend, maar veel genuanceerder en wellicht 'academischer' is het onlangs in de reeks Kopstukken verschenen boekje van A.C. Grayling over Wittgenstein (Zie *De Uil van Minerva*, volume 16, nr. 3, lente 2000). Daar blijkt dat het 'academische' niet noodzakelijkerwijs een

scheldwoord hoeft te zijn, het lijkt dus heel goed mogelijk om ook 'vanaf de begane grond' de zogenoemde 'hogere academische sferen' te bereiken.

Steven VAN LUCHENE
(Aspirant van het Fonds voor
Onderzoek – Vlaanderen)

* * *

METABLETICA

Jan Hendrik van den Berg, *De kop van de bromvlieg. Een metabletische studie*. (Met een nawoord van Hub Zwart). Nijmegen, SUN, 2001, 62 blz., Hfl. 24,50/Bfr. 490, ISBN 90 5875 010 8.

Een jeugdherinnering van de auteur (de vangst van een bromvlieg) is de aanzet van dit mooie essay, dat bovendien bevestigt dat de auteur niet alleen psychiater, maar ook entomoloog is. Tegelijk vormt dit essay de inzet om synchrone verbanden in geschiedenis en wetenschap op te sporen. Dit verwijst vanzelfsprekend naar de metabletica of leer der veranderingen. Deze methode, door Van den Berg in de jaren vijftig ontwikkeld en later in talrijke studies verfijnd, laat toe om het verhaal van de mens(heid) op een verrassende wijze te herlezen.

Zoals een schilder brengt Van den Berg eerst enkele penseeltrekken aan. Er is de sober technische beschrijving van de voorhoofdblaas (een onderdeel van de kop van de bromvlieg) door De Réaumur uit 1740, maar ook de gloedvolle woorden van Robert Hooke uit 1665 over de bromvlieg. Er is het gepassioneerde pleidooi van de Zwitserse hoogleraar Bodmer (geïnspireerd op Miltons *Paradise Lost*) om het wonderbaarlijke in de poëzie als het ware onderwerp te behouden. We schrijven 1732. Maar er is ook de idee van Bertold Brecht dat de ware mens de machine-mens is. Op een ander vlak geeft de auteur de kleur aan van de empirische wijsbegeerte bij David Hume, van 'de bouwer van de binnenhuisarchitectuur van de menselijke geest' (blz. 41), namelijk Immanuel Kant én van de 'buitenwereld' (blz. 43) van Heideggers *Sein und Zeit*.

Wie vertrouwd is met het werk van deze auteur (Hub Zwart, hoogleraar wetenschapsfilosofie te Nijmegen, zorgt voor een passende toelichting), weet dat dit niet zomaar losse klodders verf zijn, doch de aanbrenge van een verrassende ontknoping na een historisch fenomenologische analyse. Op deze wijze geeft de auteur vorm aan hét thema in dit werk: de metabletische dialectiek van het oplichten en verdwijnen van het *wonderlijke* in de menselijke geest en in de natuur. Het pleidooi voor de koel-zakelijke entomologie van Réaumur staat eigenlijk model voor een wetenschappelijk jargon dat het wonder uit het kennen van de natuur bant. Is dit haalbaar? Het kost eigenlijk niet zoveel moeite, aldus de auteur, om méér te zien en om niet slechts een dorre natuur/wereld over te houden: "Het moet toch mogelijk zijn 'het verstand van Réaumur' te verzachten, zonder in fabels te verdwalen, zonder de nauwgezetheid, nodig bij het onderzoek, prijs te geven. Dat is mogelijk. Als wij willen: moeiteloos. Maar wij willen niet. We kunnen ook niet. Het is wachten geboden tot zich een mentaliteitsverandering aanbiedt. Wie dan de kleine, nog zwarte, pas uit de cocon gekropen bromvlieg tussen duim en wijsvinger knijpt